

Виховний потенціал музичного мистецтва як об'єкт науково-педагогічної рефлексії

Дана публікація присвячена актуальним проблемам мистецької освіти та художньо-естетичного розвитку дітей та молоді. У статті висвітлено питання впливу мистецтва на формування духовного світу особистості, її художньо-естетичного розвитку, виховання високого рівня свідомості та самосвідомості, формування світогляду та моральних якостей. Окрім того, належна увага приділена ролі музичного мистецтва, що є могутнім джерелом душевного збагачення та інструментом пізнання навколишнього світу, світу людських стосунків та самовираження і самопрояву у них.

Автором здійснено глибокий аналіз проблеми мистецької освіти та музичного виховання підростаючого покоління у зарубіжній філософській, а також педагогічній думці минулого. Досліджуючи філософську та педагогічну спадщину, проаналізовано основні педагогічні концепції (Ж.-Ж. Руссо, З. Кодая, Ж. Далькроза, К. Орфа, Ф. Ніцше, М. Хайдеггера), а також російських (Б. Асаф'єва, Д. Кабалевського, Б. Теплова, Г. Струве, Б. Яворського, В. Шацької).

Ключові слова: виховний потенціал мистецтва, музичне мистецтво, мистецька освіта, музичне виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді... В умовах національно-культурного відродження України все більшої актуальності і значущості набуває мистецька діяльність, яка є досить надійним засобом впливу на становлення особистості і розглядається не лише як джерело естетичної насолоди, а й як обов'язкова складова навчання та виховання молодого покоління. Таке посилення інтересу науковців та педагогів практиків зумовлено усвідомленням тієї ролі, яку мистецтву завжди відводили у питаннях духовного та культурного поступу людства. Аналізуючи зарубіжну філософську думку, слід зазначити, що давньогрецький філософ Арістотель у своїй праці «Метафізика» порушував питання мистецтва, трактуючи його як «знання загального». Мудрець зазначав, що мистецтво проявляється тоді, коли на основі отриманих на досвіді думок формується один загальний погляд на подібні предмети [1, С. 65-67]. Водночас, основоположник німецької класичної філософії Е. Кант був глибоко переконаний у тому, що «природа прекрасна, якщо вона в той же час схожа на мистецтво, а мистецтво може бути названо прекрасним тільки в тому випадку, якщо ми усвідомлюємо, що воно мистецтво і тим не менше здається нам природою» [6, с. 322]. В свою чергу І. Песталоцці, стверджував, що «уся сила мистецтва заснована на тому, що його вплив і результати співпадають з істотними діями самої фізичної природи – вся діяльність мистецтва повинна стати тим самим, що і діяльність природи» [10, с.122].

Єдністю художнього стилю у всіх проявах життя народу називав мистецтво відомий швейцарський філософ Ф. Ніцше, метою якого, на думку німецького філософа М. Хайдеггера, є реалізація «верховних цінностей шляхом культивування вищих людських достоїнств» [Цит. за: 11, с. 228-229].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.... Вплив мистецтва на формування духовного світу дитини, її художньо-естетичне виховання, розвиток мислення, пам'яті, уваги та уяви постійно знаходилося в полі зору провідних зарубіжних вчених. Мистецтво, що на думку Б. Теплова «досить широко і глибоко захоплює різні аспекти психіки людини – не тільки уяву і почуття, а й думку та волю». Саме тому видатний радянський композитор та педагог Д. Кабалевський акцентував свою увагу на тому, що «мистецтво – це велика цінність, яка прикрашає життя людини, облагороджує її, збагачуючи духовний світ». Воно не тільки бере участь у житті людини, але й збагачує її серце, удосконалює розум, зміцнює почуття і переконання, адже невіддільне впливу моди і здатне жити століття, збагачуючи духовний світ не лише окремої людини, а й усього суспільства [4, с. 103].

Таким чином, аналіз праць провідних фахівців у сфері мистецької освіти засвідчує, що воно завжди було і є досить міцним і надійним засобом впливу на формування особистості, її культурних та особистісних цінностей. У зв'язку з цим постає питання: який вид мистецтва буде найефективніше формувати, розвивати та виховувати підростаюче покоління. Відповідь ми знаходимо у працях зарубіжних науковців, які переконливо говорять, що саме музичне мистецтво є наймогутнішим засобом виховання дитини. Зокрема, стародавній філософ Платон вважав, що освіченою можна вважати лише ту людину, яка вміє добре співати й танцювати, а тому найважливішу роль у житті людини відіграє музика, оскільки різні співвідношення її тонів і ритмів викликають неоднакові морально-етичні реакції, що зумовлюють відповідні виховні результати [9, с. 15].

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є здійснення ретроспективного аналізу ролі музичного мистецтва у вихованні підростаючого покоління в педагогічній теорії та практиці минулого і визначення місця музичного виховання особистості у тогочасній системі освіти.

Виклад основного матеріалу... Аналіз філософської та педагогічної спадщини людства засвідчує, що провідна роль музичного мистецтва неодноразово підкреслювалася дослідниками та педагогами-практиками. Зокрема, французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо стверджував, що «музичне виховання має творче начало і здатне розвинути його в людині, яка займається музикою». Поряд з цим, видатний італійський педагог М. Монтессорі вбачала у розвитку здатності юної особи до художньо-творчої діяльності як шлях самовдосконалення закладених у ній природних сил. У цьому процесі педагог приділяла велику увагу музичному вихованню, етапами якого визначала: слухання музики, виконання танцювальних рухів та вправ на розвиток метроритмічного відчуття, виховання мелодичного та гармонічного слуху в процесі гри та імпровізації на найпростіших музичних інструментах [9, С. 26-30]. В свою чергу угорський композитор, педагог і просвітитель З. Кодая зазначав, що «музика – це могутнє джерело душевного збагачення, яке неодмінно потрібно відкрити усім людям», тому кінцевою його метою є «проникнення учня в душу музики, таким чином, щоб і музика проникла у його душу» [Цит. за: 13, С. 106-107]. Поряд з цим, характеризуючи концепцію музичного виховання педагога маємо відмітити такі наступні її ознаки, як-от: орієнтація на масове музичне виховання під девізом «музика кожній дитині», націленість на співоче виховання та опора на національну інтонаційно-ладову і метроритмічну основу музичного мистецтва [Цит. за: 3, с. 94-95].

Окрім цього, швейцарський композитор та педагог Ж. Далькроз підкреслював, що «музичне виховання повинно ґрунтуватися на слуханні, або у будь-якому разі на сприйманні музичних явищ», оскільки виховання музикальності немислиме поза музичним сприйняттям, яке закладає основу музикальності дитини [Цит. за: 12, с. 9]. Також діти значно легше запам'ятовують пісню, якщо спів супроводжується рухами, адже узгодженість рухів із ритмом музики викликає у них особливу радість, естетичну насолоду, відчуття розкритості й свободи. Тому музично-ритмічне виховання за концепцією Ж. Далькроза ґрунтувалося на імпровізації як методі музичного виховання, оскільки вона не тільки активізує музиканта під час співу і рухів, але й виступає основною формою оволодіння грою на музичному інструменті [Цит. за: 13, с. 95].

Ідеї Ж. Далькроза своєрідно розвинув німецький композитор, педагог К. Орф, який кінцевою метою музичного виховання вважав виховання особистості в дусі гуманізму, вивільнення пригнічених цивілізацією її природних сил, розвитку творчих здібностей, а завданням музичного виховання – стимулювання і спрямовування творчої фантазії, уміння імпровізувати, творити у процесі індивідуального і колективного музикування. Однією із головних ідей його музично-педагогічної концепції була «власна дитяча творчість, навіть найпростіша; власні дитячі знахідки, навіть найскромніші; власні дитячі думки, навіть найнаївніші». Саме це, на його думку, створює атмосферу радості, формує особистість, виховує людяність та стимулює розвиток творчих здібностей [Цит. за: 13, с. 101-103].

Поряд із зарубіжними вченими, свої думки з приводу музичного виховання дітей та молоді висловлювали і такі провідні російські науковці, як: Б. Асаф'єв, Д. Кабалевський, Б. Теплов, Г. Струве, Г. Нейгауз, Б. Яворський, В. Шацька та ін. «Музика живе всередині нас, в нашому мозку, в нашій свідомості, чутті, уяві, її «місцепроживання» можна точно визначити, а саме: наш слух, інструмент, що існує поза нами, це частина об'єктивного зовнішнього світу, яку потрібно пізнати, оволодіти нею для того, що підпорядкувати її нашому внутрішньому світу, нашій творчій волі», – зазначав Г. Нейгауз [8, с. 18]. Г. Струве цілком музичного виховання вважав «гармонійно розвинену особистість, яка знає музику не поверхнево, а докладно і доботно, людина з відповідними осмисленими смаками в музиці, людина, яка готова залучити до музики тих, хто її оточує». Для досягнення цієї високої мети в наших руках повинна бути вивірена і могутня зброя – музика. Цією «зброєю музичного і морального виховання» він вважав заняття у хоровому колективі, де дитина не тільки швидко і жваво освоює цілий комплекс музичного пізнання, але й пробуджується до самостійної музичної творчості [14, с. 168-170].

Особливе ставлення до питань музичного виховання демонстрував Б. Асаф'єв, який був глибоко переконаний у тому, що «музика завжди відгукується на події історичного життя народу, слідує за дійсністю і швидко знаходить відповідні ритмічні і мелодичні навички, поступово утворюючи стиль епохи» [2, с. 17]. Педагогічні ідеї відомого музикознавця першочергово пов'язані з вихованням активного, усвідомленого сприйняття музики, а саме – виховання слухових навичок шляхом спостереження за музичними явищами. Педагог називав цей шлях переходом від пасивного слухання до усвідомленого сприйняття і активної участі в роботі над музичним матеріалом [2, с. 121-122].

Неабиякий внесок у методику музичного виховання дітей зробив інший відомий педагог Д. Кабалевський, за словами якого «Музика, – це те мистецтво, яке має особливо велику емоційну

дію на особистість і відіграє величезну роль у вихованні духовного світу дітей і юнацтва» [4, с. 54]. І тільки тоді, коли діти навчаться по-справжньому слухати і розмірковувати, вона може виконати свою естетичну, пізнавальну і виховну роль. У процесі музичного виховання, на думку педагога, вчителі музики повинні ставити перед собою такі завдання: виховати в учнів музичну культуру як частину всієї духовної культури, а також піклуватися про те, щоб жоден з них не втратив любові до музики. Проте навіть найкращий педагог не досягне бажаних результатів, якщо всі, хто керує школою, не зрозуміють важливості і значення естетичного виховання дітей і власним ставленням до мистецтва не подадуть гарний приклад своїм вихованцям [5, с. 59].

Поряд з цим інші відомі педагоги-новатори Б. Яворський та В. Шацька, досліджуючи теорію і практику музично-естетичного виховання дітей та юнацтва, в меті музичного виховання вбачали розвиток загальнохудожніх та інтелектуальних даних, закладених в дитині самою природою, основи для розвитку музичного сприйняття і художнього творчого мислення (Б. Яворський) [13, с. 158] та пробудження і розвиток інтересу до музики у дітей шляхом зацікавлення емоційним і музично виразним виконанням педагога музичного твору, ретельно підібраним, відповідно до виховних завдань та інтересів слухачів, репертуаром і організацією їхньої уваги, без якої не можна навчити активно слухати музику [16, с. 79].

Висновки... Отже, провівши ретроспективний аналіз проблеми виховного потенціалу музичного мистецтва маємо зазначити, що усі філософи, науковці, педагоги минулого одностайні у своєму рішенні з приводу важливості музичного виховання підростаючого покоління та молоді, адже, на їх глибоке переконання, саме завдяки музичному мистецтву найінтенсивніше збагачується духовний світ дитини, підвищується мистецький розвиток, виховується любов до прекрасного. Музика, за їх словами, здійснює потужний виховний вплив на особистість і здатна пробуджувати найщиріші почуття, учить мислити, пізнавати, аналізувати, порівнювати та співпереживати.

Ця проблема також активно досліджувалася українськими філософами (Г. Сковородою, П.Юркевичем); композиторами (М. Леонтовичем, Я. Степовим, К. Стеценком, В. Верховинцем); провідними педагогами-практиками (В. Сухомлинським, О. Рудницькою, Г. Падалкою, О. Отич, Г.Локаревою), а також сучасними методистами, які вивчають проблеми музичного виховання (О.Ростовським, О. Кушкою, Л. Масол). Проте аналіз їхньої творчості є окремим напрямком науково-педагогічної рефлексії і буде об'єктом наших наступних публікацій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аристотель *Метафизика* // Сочинения в 4т. – М. : Мысль, 1975. – Т.1. – С.65-448 .
2. Асафьев Б. В. *Избранные труды / Избранные работы о русской музыкальной культуре и зарубежной музыке* / Б. В. Асафьев. – М. : Академия наук СССР, 1955. – Т.4. – 440 с.
3. Бурячківська Т. Концепція музичного виховання Золтана Кодая / Т. Бурячківська // *Матеріали звітної наукової конференції викладачів і студентів музично-педагогічного факультету за 2000 рік.* – Вінниця, 2000. – С.94-95.
4. Кабалевский Д. *Воспитание ума и сердца: кн. для учителя* / Д. Кабалевский; [сост. В.И.Викторов]. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
5. Кабалевский Д. *Прекрасное пробуждает доброе* / Д. Кабалевский. – М.: Педагогика, 1973. – 336 с.
6. Кант И. *Сочинения в 6т* / И. Кант. – М. : Мысль, 1966. – Т.5. – 567 с.
7. Лаврінчук О. В. Педагогічні погляди Б.Л. Яворського на розвиток творчих здібностей учнів / О. В. Лаврінчук // *Матеріали доповідей звітної конференції викладачів та студентів музично-педагогічного факультету за 1998 рік.* – В інниця, 1998. – 89 с.
8. Нейгауз Г. *Об искусстве фортепианной игры: Записки педагога* / Г. Нейгауз. – М. : Музыка, 1988. – 240 с.
9. Отич О. *Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти* / О. Отич; [монографія] / за наук. ред. І.А.Зязюна. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – 440 с.
10. Песталоцци И. Г. *Избранные педагогические сочинения в 2т.* / Г. И. Песталоцци. – Педагогика, 1881. – Т.1. – 336 с.
11. Піддачий В. М. *Концептуальні підходи до визначення сутності мистецтва* / В. М. Піддачий // *Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей: зб. матеріалів ІХ Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О. П. Рудницької* / гол. ред.: І. А. Зязюн. – Вип.3(7). – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. – С. 227-229.
12. Ростовський О.Я. *Методика викладання музики у початковій школі* / О. Я. Ростовський. – навч.-метод. посібник. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 216 с.
13. Ростовський О.Я. *Теорія і методика музичної освіти. Навч.-метод. посібник* / О. Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.

14. Струве Г. А. Музыка для всех / Г. А. Струве; [ред. Е.Луцкой]. – М.: Мол. гвардия, 1978. – 206 с.
15. Теплов Б. М. Избранные труды: В 2-х т. / Б. М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т.1. – 328 с.
16. Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества / В. Н. Шацкая. – М.: Педагогика, 1975. – 200 с.

Транслітерований список літератури:

1. Aristotel' Metafizika, Sochineniya v 4 t., Moskva, My'sl', 1975, Part1, pp. 65-488.
2. Asaf'ev B. V. Izbranny'e trudy'. Izbranny'e raboty' o russkoj muzy'kal'noj kul'ture i zarubezhnoj muzy'ke, Moskva, Akademiya nauk SSSR, 1955, Part 4, 440 p.
3. Buriachkivska T. Kontseptsiiia muzychnoho vykhovannia Zoltana Kodaia. Materialy zvitnoi naukovoi konferentsii vykladachiv i studentiv muzychno-pedahohichnoho fakultetu za 2000 rik, Vinnytsa, 2000, pp. 94-95.
4. Kabalevskij D. Vospitanie uma i serca: kniga dlya uchiteley, sostavitel' V. I. Viktorov, Moskva, Prosveshhenie, 1981, 192 p.
5. Kabalevskij D. Prekrasnoe probuzhdaet dobroe, Moskva, Pedagogika, 1973, 336 p.
6. Kant I. Sochineniya v 6 t., Moskva, My'sl', 1996, Part 5, 567 p.
7. Lavrinchuk O. V. Pedahohichni pohliady B. L. Yavorskoho na rozvytok tvorchykh zdbnostei uchniv. Materialy dopovidei zvitnoi konferentsii vykladachiv ta studentiv muzychno-pedahohichnoho fakultetu za 1998 rik, Vinnytsia, 1998, 89 p.
8. Nejgaus H. Ob iskusstve fortepiannoj igry', zapiski pedagoga, Moskva, Muzy'ka, 1988, 240 p.
9. Otych O. Mystetstvo u rozvytku individualnosti pedahoha: istorychnyi i metodolohichnyi aspekty: monohrafiia, za naukovoju redaktsiieiu I. A. Ziaziuna, Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2008, 440 p.
10. Pestalocci I. G. Izbranny'e pedagogicheskie sochineniya v 2 t., Pedagogika, 1881, Part 1, 336 p.
11. Piddachyi V. M. Kontseptualni pidkhody do vyznachenya sutnosti mystetstva. Pedahohichna maisternist yak sistema profesiino-mystetskykh kompetentnostei: zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnykh pedahohichno-mystetskykh chytan pamiati profesora O. P. Rudnytskoi, holovnyi redactor I. A. Ziaziun, Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2011, Volume 3 (7), pp. 227-229.
12. Rostovskiy Ya. O. Metodyka vykladannia muzyky u pochatkovii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk, Volume 2, dop., Ternopil, Navchalna Knyha – Bohdan, 2000, 216 p.
13. Rostovskiy Ya. O. Teoriia i metodyka muzychnoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk, Ternopil, Navchalna Knyha – Bohdan, 2011, 640 p.
14. Struve G. A. Muzy'ka dlya vsekh, redaktor E. Luczkoj, Moskva, Molodaya gvardiya, 1978, 206 p.
15. Teplov B. M. Izbranny'e trudy': v 2 t., Moskva, Pedagogika, 1985, Part 1, 328 p.
16. Shaczkaia V. N. Muzy'kal'no-e'stetcheskoe vospitanie detej i yunoshestva, Moskva, Pedagogika, 1975, 200 p.

Аннотация

Воспитательный потенциал музыкального искусства как объект научно-педагогической рефлексии

Баранецкая Ю.Н.

Даная публикация посвящена актуальным проблемам образования искусства и художественно-эстетическому развитию детей и молодежи. В статье освещен вопрос влияния искусства на формирования духовного мира личности, ее художественно-эстетического развития, воспитания развития сознания и самосознания, формирования мировоззрения и нравственных чувств.

Кроме того, отдельное внимание уделено роли музыкального искусства, что есть могучим источником душевного обогащения и инструментом познания окружающего мира, мира человеческих отношений и самовыражения, а также самопроявления в них.

Автором сделано глубокий анализ проблемы образования искусства, а также музыкального воспитания подрастающего поколения в зарубежном философском и педагогическом наследстве, а также проанализировано основные педагогические концепции (Ж.-Ж. Руссо, З. Кодая, Ж. Далькроза, К. Орфа Ф. Ницше, М. Хайдеггера), а также русских (Б. Асафьева, Д. Кабалевського, Б. Теплова, Г. Струве).

Ключевые слова: воспитательный потенциал искусства, музыкальное искусство, образование искусства, музыкальное воспитание.

Summary

Educational potential of musical art as an object of scientific-pedagogical reflection

Baranetska J.M.

This article deals with the issues of art education and artistic – aesthetic development of children and youth. Such issues as influence of art on the intellectual world of the personality, her artistic-

aesthetic development, high level of consciousness and self-consciousness, the world view and ethical qualities education are described in the article. Furthermore proper attention is paid to the role of musical art as a powerful source of mental enrichment and surrounding world learning, the people relations world and self-expression.

The author made a fundamental analysis of the issue of art and musical education of growing generation according to the foreign philosophical and pedagogical conceptions of the past. While studying philosophical and pedagogical heritage, the main educational conceptions of such foreign authors as J.-J.Rousseau, Z.Kodaly, J.Dalcroze, C.Orff, F.Nietzsche, M.Heidegger and also such russians as B.Asafyev, D.Kabalevskyi, B.Teplov, H.Struve, B.Yavorskyi, V.Shatska were analyzed.

Key words: *educational art potential, musical art, art education, musical education.*

УДК 377.1

Вознюк О.В.,

доктор педагогічних наук, доцент

(м.Житомир)

Нова постнекласична парадигма мистецької освіти

На основі міждисциплінарного підходу розглядається постнекласична синергетична резонансно-хвильова концепція (парадигма) художньо-естетичного виховання та мистецької освіти взагалі, яка спирається на поєднання природничонаукового і гуманітарного знань та виявляє алгоритми як ефективної (гармонійної) педагогічної дії, так і створення гармонійних (геніальних) творів мистецтва, що мають колосальні наслідки для освітньої сфери, оскільки дозволяють розробити психолого-естетичні методи гармонійної педагогічної дії на всіх учасників освітнього процесу. Постнекласична парадигма мистецької освіти має на меті досягти інтеграції способів та практик пізнання та освоєння світу людиною. Окреслюються деякі психолого-педагогічні основи інтеграції у галузі мистецької освіти як теоретико-методологічна та практична передумова зазначеної парадигми.

Ключові слова: *постнекласична наука; резонансно-хвильова концепція художньо-естетичного виховання; психолого-педагогічні основи інтеграції у галузі мистецької освіти; гуманітарне та природничонаукове знання.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розвиток сучасної педагогічної теорії і практики характеризується пошуком фундаментальних підходів до побудови навчально-виховного процесу, що знаходить відображення в освітніх документах України. У них зазначено, що метою освіти і виховання має бути професійно компетентний, ініціативний, творчий громадянин, наділений почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, здатний швидко адаптуватися до сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості, інтелектуалізація її діяльності у контексті динамічних змін техніки і технологій, неперервного зростання обсягів інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.... За цих умов надзвичайної актуальності набуває проблема формування естетичної культури особистості, що реалізується у сфері мистецької освіти, яка виявляє різні аспекти: у працях філософів Ю. Л. Афанасьєва, В. А. Бітаєва, В. І. Мазепи, В.А.Лічковаха, Л. Т. Левчук, О. І. Оніщенко, В. Г. Чернець, С. І. Уланової та інших актуалізуються проблеми естетичного виховання, вивчаються теоретичні аспекти мистецтва як форми суспільної свідомості, його соціокультурний, виховний, освітній, розвивальний потенціал. Дослідження І.А.Зязюна, Г. М. Падалки, О. П. Рудницької, В. Ф. Орлова, О. М. Олексюк, О. П. Щолокової та ін. присвячені розробці методології мистецько-освітньої проблематики.

Зазначене, у свою чергу, актуалізує *проблему зближення гуманітарного і природничонаукового знання*, дослідження чого репрезентовано працями Н.В. Бурковської, Л.В. Губерського, М.М. Кисельова, В.М. Костєва, Є.В.Кривця, В.А. Кувакіна, М.Г. Марчука, О.Г. Охрименка, В.А. Рижка, С.В. Таранова, Л.О. Шашкової, В.І. Ярошовця та ін.

У зв'язку з цим порушується проблема «двох культур», висвітлена Ч. Сноу, який досліджував дві системи пізнання – гуманітарну і природничу, між якими, на думку науковця, спостерігається методологічна прірва, яка з часом тільки збільшується, що актуалізує зростаюче непорозуміння між ученими-гуманітаріями та вченими природничих наук [9].

Як вважає С.У. Гончаренко, цю проблему не було вирішено ні в теорії, ані в практиці вітчизняної освіти: «Мало що змінюють і спроби «гуманітаризації» освіти. Вони, як правило, позбавлені системності, чіткого цілепокладання, спрямованого на подолання взаємної відчуженості двох культур. Крім того, всі дії щодо зміни ситуації концентруються навколо «гуманітаризації» технічних дисциплін, а питання